

A földben a föltámadás féрге:
 a lélek tartja testüket ébren –
 ha nincs is Isten, nincs nyugtuk itt sem, az Élet
 – lárvák, nyüvek – vadászterületében.

BEVEZETÉS MIHAIL BAHTYIN TANULMÁNYÁHOZ

Bahtyinnak ez a műve századunk húszas éveinek első felében született – valószínűleg Bahtyin vityebszki tartózkodása (1920–1924) alatt – és töredékben maradt. Hiányzik az első fejezet eleje, és A SZERZŐ PROBLÉMÁJA című rész után csak a következő fejezet címe maradt meg: A SZERZŐ ÉS A HŐS PROBLÉMÁJA AZ OROSZ IRODALOMBAN, itt a kézirat megszakad. Az eredetiben a fejezetcímek is hiányoznak, ezek az első kiadást sajtó alá rendező Sz. G. Bocsarovtól származnak. A kézirat a következő fejezetekből áll: AZ ELSŐ FEJEZET TÖREDÉKE; A SZERZŐ ÉS HŐS VISZONYÁNAK PROBLÉMÁJA; A HŐS TÉRBELI FORMÁJA; A HŐS IDŐBELI EGÉSZE (A BELSŐ EMBER – A LÉLEK PROBLÉMÁJA); A HŐS ÉRTELMI EGÉSZE; A SZERZŐ PROBLÉMÁJA.

A terjedelmes tanulmány által feldolgozott problémakör szorosan kapcsolódik Bahtyin két másik, szintén a húszas években született munkájához – A TARTALOM, AZ ANYAG ÉS A FORMA A VERBÁLIS MŰVÉSZETBEN című tanulmányhoz (1924, magyarul in: M. M. Bahtyin: A SZÓ AZ ÉLETBEN ÉS A KÖLTÉSZETBEN, Európa, 1985, fordította Könczöl Csaba), illetve a DOSZTOJEVSZKIJ POÉTIKÁJÁNAK PROBLÉMÁI című könyvhöz (1929, részletek magyarul in: M. M. Bahtyin: A SZÓ ESZTÉTIKÁJA, Gondolat, 1976, fordította Könczöl Csaba). A mű elvi alapállása, hogy a ver-

bális műalkotás esztétikája csakis az általános filozófiai esztétika elveire támaszkodva dolgozható ki sikeresen.

Bahtyin az ún. nyelvei iskola más tagjaival, pl. L. V. Pumjanszkijjal és M. I. Kagannal együtt 1919 és 1924 között igen aktívan foglalkozott általános filozófiai, illetve erkölcsfilozófiai kérdésekkel, főként a margburgi neokantiánus iskola és kivált Hermann Cohen szellemében. A nyelvei iskola tagjait hosszabb ideig foglalkoztatta az a kérdés, hogy milyen módszerekkel lehet feltárni az erkölcsi lét sajátosságait. Bahtyin e probléma felvázolásának szentelte A TETT FILOZÓFIÁJA című munkáját, amely A SZERZŐ ÉS A HŐS AZ ESZTÉTIKAI TEVÉKENYSÉGBEN kéziratával párhuzamosan született, szintén Vityebszkben.

A TETT FILOZÓFIÁJÁ-ban kifejti, hogy mivel a lét-esemény egységes és egyszeri világát „*elvileg sem az elméleti kategóriák, sem a történelmi megismerés kategóriái, sem pedig az esztétikai intuíció nem képes megragadni*”, ezért ennek leírása csak részlegesen lehetséges, csak e világ fenomenológiáját lehet megadni. Ez a leírás pedig nem elméleti terminusok segítségével történik, hanem a nyelv egész teljessége révén, de ebben az esetben „*sem lehetünk teljesen adekvátak, ez mindig csak mint feladottság*” szerepelhet a számunkra. „*Az egyszeri valóságos cselekedetet és annak elméletileg gon-*

dolkodó, esztétikailag szemlélődő és etikailag fellépő szerzőjét az esztétikai látásmód világának elemzésén keresztül írhatjuk le, amely a maga konkrétságában az összes kulturálisan elvont (és elszigetelt) világok közül a legközelebb áll a tett egységes és egyszeri világhoz.” „A tett valóságos világának magasabb architektónikus elvét – az én és a másik konkrét, architektónikus jelentés szembenállásának” fenomenológiáját írta meg Bahtyin a „szerző” és a „hős” fogalmának kidolgozása segítségével A SZERZŐ ÉS A HŐS AZ ESZTÉTIKAI TEVÉKENYSÉGBEN kéziratában.

Bahtyin a szerző és a hős közötti eltephetetlen viszonyt elsősorban mint az „esztétikai esemény” résztvevői közötti viszonyt elemzi, ahol az esztétikai aktusban való *eseményes* kölcsönviszonyuk és kölcsönhatásuk a döntő. Az *esemény* kategóriája – Bahtyin esztétikájának egyik központi fogalma – a bahtyini univerzális dialógusfogalom kontextusában bontakozik ki a maga eredeti teljességében: Bahtyin a dialógust az emberi érintkezés döntő eseményének tekintette, s ebben az értelemben a Dosztojevskij-könyvben úgy fogja fel a polifonikus regény végső egészét, mint egyenrangú tudatok kölcsönhatásának *eseményét*.

Az esztétikai esemény nem korlátozódik a műalkotás keretein belülre, Bahtyin jóval szélesebben fogja fel az esztétikai tevékenységet, és annak *értékhordozó* jellegére helyezi a hangsúlyt. A hős és világa képezi az esztétikai tevékenység „értékközpontját”, amelynek megvan a maga független és makacs realitása, s amelyet a szerzői alkotótevékenység nem a semmiből „teremt”, de amely nem is válhat pusztá tárgyá, anyaggá a szerző számára. Bahtyin bírálja a mindennapi értékek ilyenfajta külső bevitelét az anyagba, melynek során elvész a hős; a szerző hős nélküli tevékenysége, amely pusztán az anyagra irányul, tisztán technikai tevékenységgé válik. A „materiális esztétiká-

val”, a formalista művészetfelfogással folytatott polémia – amely kifejtett és jól megalapozott formában a fentebb említett 1924-es tanulmányban található – A SZERZŐ ÉS A HŐS AZ ESZTÉTIKAI TEVÉKENYSÉGBEN kéziratán is végigvonul.

És ha a formalista művészetfelfogás a hőst veszíti el, akkor a „beleérzés” koncepciója – amely igen befolyásos elképzelés volt a századforduló esztétikájában, és amely az esztétikai tevékenységet mint a „tárgyba”, a hős önkifejeződési folyamatába történő beleérzést fogta fel – a teljes jogú szerzőt veszíti el. Bahtyin a szerző és a hős viszonyát elemezvén, mindvégig szem előtt tartja, hogy az esztétikai tevékenység e két főszereplője a valóság különböző létsíkjai helyezkedik el, ezért érintkezésük, kölcsönviszonyuk, harcuk különböző minőségek szintetizálódását jelenti a művészi egészben.

Érdekes ugyanakkor felhívni a figyelmet arra, hogy a szerző és a hős viszonya Dosztojevskij polifonikus regényeiben Bahtyin elemzése szerint éppenséggel mintha ellene hatna az esztétikai tevékenység azon alapjellegzetességeinek, amelyekkel az itt közölt tanulmány foglalkozik. Bahtyin pontosan ebben látta Dosztojevskij regényeinek radikális újdonságát, nevezetesen abban, hogy a dosztojevskiji hős aktívan szembeszáll a szerzőt őt véglegesen lezárni akaró aktivitásával, a szerző pedig mintegy lemond a szerzői „többlet” esztétikai privilégiumáról.

A jelen tanulmány Bahtyin esztétikájának számos alapfogalmát kellő alaposággal kidolgozza. Ilyen például a *kívüllevőség* fogalma, illetve a tudás és látásmód *többletének* ezzel összefüggő fogalma, a hős *látóköre* és a hős *környezete*. Ezek a fogalmak Bahtyin későbbi műveiben is gyakran felbukkannak. Ha itt az *én* és a *másik* kívüllevőségéről van szó a szerző és a hős érintkezésének „esztétikai eseményében”, akkor egy későbbi munkában

(AVÁLASZ A NOVIJ MIR SZERKESZTŐSÉGÉNEK KÉRDÉSÉRE) a jelenkori olvasó és kutató kívülvőségéről régen letűnt korok és kultúrák vonatkozásában. Hasonlóképpen, a jelen munkában vizsgált térbeli-testi szituáció magyarázatként szolgál a Dosztojevszkij-könyvben a szerző és hős kölcsönviszonyának lelki szituációjára, amikor Bahtyin arról beszél, hogy Dosztojevszkij a gondolat, eszme, élmény objektíválása során soha nem kerül a hős „háta mögé”, nem próbálja meg mintegy orvul, hátulról leleplezni a hős arculatát; illetve amikor azt fejtegeti, hogy a „halált belülről” nem lehet megvizsgálni, mint ahogy tarkónkat sem láthatjuk tükrök nélkül.

Az általánosabb problémákról ebben a korai munkában adott leírások a későbbiekben az elemzés fontos eszközévé váltak Bahtyin számára, amikor a nyelv, az irodalom és a kultúra legkülönfélébb jelenségeit vizsgálta.

Az alábbiakban a terjedelmes kézirat második fejezetét közöljük. Az első – töredékben maradt – fejezetben Bahtyin egy Puskin-vers elemzésén keresztül mutatja be a művészi forma lezárásának *esztétikai* sajátosságait, szemben az etikai, illetve megismerési szférában honos eljárásokkal. Elemzése tanulságait a következőképpen foglalja össze a fejezet végén:

„Az *esztétikai alkotótevékenység* azáltal győzi le a megismerési és etikai végtelenséget és feladottat, hogy a lét és az értelmi feladott minden mozzanatát az ember konkrét adottságára vonatkoztatja, mint élete eseményét, mint az ő sorsát. Az adott ember – az *esztétikai objektum architektónikájának konkrét értékközpontja*; körülötte bontakozik ki minden egyes tárgy egyszerűsége, teljes konkrét (az értelem szempont-

jából véletlen-sorszerű) sokfélesége, és valamennyi tárgy és mozzanat egy lezárt életese-mény időbeli, térbeli és értelmi egészévé egyesül. Mindaz, ami bekerül a művészi egészbe, értéket képvisel, de nem feladott és önmagában jelentéssel bíró értéket, hanem az adott ember számára, az ő sorsában valóban jelentéssel bíró értéket, amelyhez való viszonyában az ember valóban elfoglalt egy érzelmi-akarati, tárgyi pozíciót. Az ember – az esztétikai látásmód feltétele; ha ő az esztétikai látásmód tárgya – és az ember mindig és lényegileg erre törekszik –, akkor ő az adott mű hőse. A művészi egész minden konkrét értéke két értékkontextusban nyer értelmet: a hős – megismerő-etikai, mindennapi – kontextusában és a szerző – a megismerő-etikai és formai-esztétikai – lezáró kontextusában, miközben ez a két értékkontextus kölcsönösen áthatja egymást, de a szerző kontextusa igyekszik átfogni és lezárni a hős kontextusát.

Minden egyes tárgyi jelentésnek, minden kép struktúrájának és minden intonációs-ritmikai tónusnak a megválasztását ez a kettős, kölcsönhatásban lévő értékkontextus alapozza meg és itatja át. Az esztétikailag formateremtő reakció a reakcióra adott reakció, értékelésre adott értékelés.

A szerző és a hős az életben kapcsolatba kerül egymással, együtt lépnek be a tisztán mindennapi, megismerési-etikai viszonyokba, harcolnak egymással – még akkor is, ha egyetlen emberben találkoztak össze –, és életüknek ez az eseménye, ez a feszült-komoly viszony és harc alvad meg a művészi egészben a hős és a szerző architektónikusan stabil, de dinamikusan eleven formai-tartalmi viszonyában, ami a legnagyobb mértékben lényeges a műalkotás életének megértése szempontjából. E kölcsönviszony problémájának konkrét megfogalmazását végezzük el a következő fejezetben.”

Orosz István